

СИМВОЛИЧКЕ КЊИГЕ ЕНГЛЕСКЕ ЕПИСКОПАЛНЕ ЦРКВЕ СА ПРАВОСЛАНОГ ДОГМАТСКОГ ГЛЕДИШТА

II. ИСТОРИЈА СИМВОЛИЧКИХ КЊИГА ЕНГЛЕСКЕ ЕПИСКОПАЛНЕ ЦРКВЕ

Глава прва

Вероучење Енглеске епископалне цркве налази се у њеним симболичким књигама. Под именом тих књига разумеју се она тачна излагања вере и богослужбени зборници које Енглеска црква признаје за истинити израз свог црквеног и верског сазнања и богослужбене праксе, и као такве захтева да буду примљене као руководне од свих њених чланова, а нарочито од оних којима налаже отправљање било какве црквене функције. Према 36 канону Енглеске цркве, сваки који приступа црквеном служењу претходно даје потпис у овој изјавној формули (declaration): „Ја Н. Н. свечано дајем ову изјаву: да се слажем са Тридесет девет чланова религије и с Књигом општих молитава и постављења епископа, преизвитера и ђакона; признајем да се вероучење уједињене цркве Енглеске и Ирске, као што је оно изложено у њима, слаже с речју Божјом; и у општем богослужењу и при вршењу тајни употребљавају само ону форму која је прописана у реченој књизи а не у каквој другој, која не би била прописана од стране законске власти“¹. Из наведене изјавне формуле види се да као израз верског сазнања Енглеској цркви служе „Тридесет девет чланова религије“, или како се они скраћено на енглеском зову „Articles of Religion“, или још краће „Articles“, и „Књига општих молитава и вршења тајни и других обреда и церемонија црквених...“ — „The Book of Common Prayer and Administration of the Sacraments and other Rites and Ceremonies of the Church...“, или у скраћеном називу — „The Book of Common Prayer“, или просто „Prayer Book“. Ипак и поред одредбе овог 36 канона није лако одредити шта треба разумети под симболичким књигама Енглеске цркве. Пре свега 36 канон не сматра „Articles“ као пот-

¹ The Constitutions and Canons ecclesiastical of the Church of England, by Mackenzie E. C. Walcott. Oxford and London, 1874, pp. 57—59, cf. А. Рождественскій, Символическія и богослужбеныя книги англиканской церкви, стр. I—II.

пуни израз њеног верског сазнања, пошто тај значај придаје и „Prayer Book“-у. Па и у самим „Articles“ има доказа њихове непотпуности. Тако, на пример, члан XI позива се на омилије Енглеске цркве у вези са учењем о оправдању¹. И претставници Енглеске цркве често признају у њима тај непотпуни симболички израз вероучења Енглеске цркве. Ово се нарочито види у догматским истраживањима енглеских богослова, кад се они, при опредељењу ове или оне тачке вероучења Енглеске цркве, често позивају поред напред поменутих књига и на друге документе која су некад добила санкцију те цркве или чак нису ни добила него су само била намењена да буду ауторизовани документи те цркве. Да би се определио однос свих ових извора енглеске богословске мисли према напред поменутиим симболичким књигама и установила њихова вредност и значај у процесу развитка те мисли, неопходно је потребно показати њихову историјску генезу. Само историјским путем ми бисмо могли доћи до решења питања о јединству свести Енглеске цркве. Али кад бисмо се при опредељењу учења Енглеске цркве ограничили на садашње формуларе вере (the formularies) те цркве, које је 36 канон признао као обавезне, ми ни у том случају не бисмо могли изоставити историју. Треба имати на уму да су како „Articles“ тако и „Prayer Book“ пре свега продукт историје за време од преко триста година. И као што сви историјски споменици носе на себи трагове онога доба у којем су се појавили и само у вези са њим могу бити правилно схваћени и оцењени, тако и поменути документи Енглеске цркве могу се проучавати у у вези са историјом оног религиозног покрета који их је проузроковао, почев од роформације и завршавајући се на оним моментима кад су они добили свој одређени облик². Отуда анализи и оцени њихове садржине, што сачињава главни и централни део нашега рада, треба да претходи историјски преглед постанка садањих формалара вере (симболичких књига) Енглеске цркве.

Процес образовања енглеског вероучења, како смо споменули у претходном одељку, трајао је од почетка реформа-

¹ The Book of Comm. — Pr. A. D. 1886, compared with the First Prayer-Book of King Edward VI, A. D. 1549. By Myres, M. A. Introduction p. VII, cf. A. Рождественскій, op. cit., стр. VI.

² A. Рождественскій, op. cit., стр. IV.

ције до Карла II (1660—1685) односно до 1662 године. Ово бурно доба у историји Енглеске цркве А. Рождественски дели на два периода, стављајући као границу између једног и другог кратку владавину Марије Тудор (1553—1558). Први период се карактерише поступним током реформе, други — регресивним. У првом и другом периоду на челу реформе стоји влада, али правац њене реформаторске делатности није био подједнак у тим периодима: до владавине Марије влада покрене реформу унапред, насилно водећи за собом нацију која се још држи католичког учења и обреда; доласком, пак, Јелисавете на престо, влада се труди да задржи народну масу од крајности протестантизма. „И у првом и у другом периоду енглеска влада, каже А. Рождественски, у улози коју је на себе примила не задржава се на потребном ступњу далековидости, него пада у крајности“¹. У првом периоду енглеска влада потпада под утицај страних реформатора и, спроводећи реформу без обзира на стварне потребе нације, природно изазива реакцију у корист католицизма за време Марије. У другом периоду, поставивши себи за циљ да се народна маса задржи од крајности протестантизма, енглеска влада се приспровођењу својих реформи служи крајњим средствима, која се граниче са деспотизмом, и изазива револуцију, чија је последица била демократска владавина пуританизма. Тек после рестаурације монархије, за време владавине Карла II, када се завршило образовање формулара вере (the formularies) Енглеске цркве, настало је време равнотеже политичких и религиозних сила у држави и дошло до измирења међу присталицама старог и новог учења².

Глава друга

Отцепивши Енглеску цркву од Рима Хенрих VIII био је мало расположен да се меша у њен унутрашњи живот, али сам факт отцепљивања Енглеске цркве поставио ју је у положај сличан протестантизму и створио је могућност продирања у њен живот протестантских идеја и утицаја. Одмах после отцепљивања на енглеском двору ми налазимо две странке: католичку, на челу с Гардинером (Stephen Gardiner), архиепископом јоркским, којој су припадале присталице „старог

¹ А. Рождественский, *op. cit.*, стр. 1.

² *Ibid.*, стр. 2.

учења“, а којој је донекле припадао и сам Хенрих, — и протестантску, на челу са Кранмером (Thomas Cranmer), архиепископом кентербериским, којој су припадали претставници „новог учења“ и који су заступали гледиште да Енглеска црква после отцепљивања треба да има и своје засебно учење и богослужење. Споменици верских формула, који су се јавили као израз реформаторских тежњи и покушаја за време Хенриха, претстављају знатно отступање од католичке догматике у правцу протестантизма, изузев „Шест чланова“. У те споменике спадају:

1) „Десет чланова вере“, које је био саставио Хенрих 1536 године и који су само благодарени његовом личном настојању били примљени и потписани од стране обеју конвокација (сабор вишег и нижег духовништва).

2) „Упутство за хришћанина“ („The institution of a Christian Man“), које је саставио специјални комитет од епископа и богослова 1537 године и које је познато под именом „Епископске књиге“.

3) „Тринаест чланова од 1538 године“, који су пронађени у актима Кранмера заједно са документима који се односе на историју узајамних односа између Хенриха и кнезова Шмалкалденске лиге поводом њиховог савеза ради заједничке опозиције католицизму. Док су прва два исповедања имала више католичко обележје и ставила себи у задатак унутрашње верско уједињење земље — „Чланови“ Кранмера претстављали су више прераду „Аугсбуршког исповедања“ и имали задатак да постану општа верска формула, на којој би могло доћи до уједињења Енглеске цркве са немачким протестантима.

4) „Статут 6 чланова“, или тако звани „Крвави статут“, који је увео Хенрих 1539 године у нападу гнева и незадовољства у вези са бесплодношћу његових покушаја за измирењем. Овај „Статут“ је био састављен у духу учења Римокатоличке цркве.

5) „Учење које је неопходно за сваког хришћанина“ („A Necessary Doctrine and Erudition for any Christened Man“) које се појавило 1543 године и познато под именом „Краљевске књиге“. „Учење“ има форму катихизиса, а његова садржина га зближава с „Крвавим статутом“ који му је непосредно претходио¹.

¹ А. Рождественский, *op. cit.*, стр. 3—7.

Историја симболичких исповедања из времена Хенриха показује да се свако од доцнијих исповедања појављивало не као допуна, него је замењивало претходно исповедање, које је због тога губило свој ранији значај и вредност статута за Енглеску цркву. Ова исповедања говоре о неодређености и несталности религијске свести у Енглеској цркви која се стално колебала час на једну час на другу страну. Исповедања из времена Хенриха, изузев „Тринаест чланова од 1538 године“, нису имала никаква значаја за образовање савременог симболичког исповедања Енглеске цркве. Ако се може говорити о каквој вези између исповедања краља Хенриха и доцнијих исповедања, то само може бити речи о посредној вези уколико се она изражава у сличности општег карактера и једних и других. Ту сличност карактеришу ове црте: 1) општи, увек практични циљ свих енглеских исповедања, због кога су од самога почетка за свагда биле постављене оне тачке око којих се имао кретати доцнији рад Енглеске цркве ради установљења хришћанског учења, и 2) компромис, као руководно начело свих енглеских исповедања, који се јавио као резултат практичног рада на измирењу странака, само с том разликом, што се као центар Хенрихових симболичких исповедања јавља римокатоличка догматика са незнатним нагињањем протестантизму, а међутим у доцнијим исповедањима Енглеска црква усваја супротни принцип — ту доминира онај правац протестантске мисли који је био против приближавања Католичкој цркви¹.

Још мање је било учињено за време Хенриха у погледу реформе богослужења. Као прави католик он је сву важност реформе полагао на спољашњу страну, на богослужење и обреде, и зато у овој области није био расположен да уводи новине и чини уступке протестантима. Ипак и он је учинио уступке времену, као што су, на пример, превод светих књига на енглески језик, преписка с Кранмером о преводу богослужбених молитава и песама и, најзад, одређивање комисије за припрему богослужбених реформи у ширим размерама. На томе затекне Хенриха смрт (1547) и на енглески престо дође Едуард VI (1547—1553)².

¹ А. Рождественский, *op. cit.*, стр. 8.

² *Ibid.*, стр. 9.

Глава трећа

Доласком малолетног Едуарда VI на енглески престо створиле су се још повољније прилике за увођење протестантских начела у вероучење Енглеске цркве. Док Хенрих VIII није био одлучан присталица ниједне од двеју религиозних странака на које су се делиле присталице старог и новог учења, влада Едуарда VI на челу с протектором Сомерсетом (Edward Seymour Somerset) увек се држала странке новог учења. Руководећи реформом, Едуардова влада у почетку је ипак показала крајњу опрезност и постепеност у остваривању својих реформаторских циљева, пошто се за време прве половине владавине Едуарда VI (1547—1550) — доба састављања прве „Књиге општих молитава“ — још није опазио утицај континенталног протестантизма¹. Укинувши од Хенрихових исповедања само „Крвави статут“ који је под страхом смртне казне бранио неприкосновеност католичког учења и праксе, Едуардова влада је почела са реформом богослужења. Као први резултат ове реформе било је издање чина причешћа за световњаке на енглеском језику (8-III-1548) који је доцније ушао у састав енглеске литургије као њен закључни део. Овај чин је уводио причешће у оба вида и тиме је отстрањивао једну од најомрзнутијих злоупотреба Римске цркве — причешће под једним видом². Није прошла ни година од времена издања чина причешћа како је специјална комисија одређена за реформу богослужења под руководством Кранмера завршила свој рад чији је резултат била прва „Књига општих молитава“ која је у јануару 1549 године „Актом о изједначењу“ (Act for the Uniformity) била потврђена од стране парламента за општу употребу. Као материјал за ту књигу послужиле су римске богослужбене књиге које су биле у црквеној пракси Енглеске цркве у то време као: *Breviarium*, *Missale*, *Rituale*, *Pontificale*. Материјал који се садржао у њима знатно је био прерађен: многе службе, молитве, обреди и церемоније били су потпуно изостављени, други скраћени и прерађени³. У оним местима, где је било највише отступања од римских праизвора „Prayer Book“ више иде за лутеранским обрасцима, који су у то време претстав-

¹ А. Рождественский, *op. cit.*, стр. 10.

² *Ibid.*, стр. 14.

³ И. Соколовъ, *Книга общихъ молитвъ* (Бог. Энц., т. XI, стр. 328).

љали само скраћивања римских богослужбених чинова. Од протестантских образаца, чији се трагови виде на „Prayer Book“-у, енглески реформатори су имали у рукама: 1) католички реформирани бревијариј (*Breviarium romanum reformatum*) кардинала Квињон-а (*Quignon*) од 1535 године, који је највише утицао на енглеску јутарњу и вечерњу службу, и 2) лутеранско „мишљење“ архиепископа келнског Германа које је саставио Буцер уз сарадњу Меланхтона на основу нирнбершког црквеног устава (1543, лат. изд. 1545, енгл. изд. 1547) а које је утицало на чин крштења, конфирмације и др¹. При упоређивању са католичким праизворима у „Prayer Book“-у учињене су веома знатне измене: службе бревијарија, познате под општим именом „Divine office“, тј. седам служби дневног круга, које одговарају нашим: јутрењу, часовима I, III, VI и IX, вечерњу и повечерју, сведене су на две: јутарњу и вечерњу службу; литургија, место поглавито жртвене службе, добила је карактер службе причесне (*The Supper of the Lord and the holy Communion commonly called the Mass*), а идеја литургијске жртве ослабљена до мисли о жртви молитава — захвалности, слављења и молбе; било је отстрањено све што би могло да потсећа на доктрину о трансупстанцијацији, иако вера у реално присуство тела и крви Христове у чину још није била искључена; велика скраћивања била су учињена у обреду крштења; у конфирмацији изостављено је помазивање јелејем; није нашла место у књизи и тајна исповест, иако се њена употреба претпоставља; „последње помазање“ добило је облик „посећивања болесника“; изостављено је мноштво служби и свештених радњи из *Rituale* и *Pontificale*; искључено је свуда призивање светаца².

Годину дана после издања „Prayer Book“-а установљени круг црквених служби био је допуњен новим чиновима постављења у јерархијске степене ђакона, презвитера и епископа. Ове чиновне саставила је под извесним утицајем Буцеровог „*De ordinatione legitima*“ нарочита комисија, а парламенат својим актом („*An Akt, for the ordering of ecclesiastical ministers*“ 1550) дао им је законску санкцију. У сагласности с новим погледом на евхаристију и из чинова посвећења била је от-

¹ И. Соколовъ, *op. cit.*, стр. 329.

² *Ibid.*, стр. 329–330.

страњена свака мисао о власти принашања евхаристичке жртве, а место тога је истакнута на прво место дужност свештено-служитеља да проповеда реч Божју¹.

„Књига општих молитава“ од 1549 године није дуго остала у своме првом облику како је изишла из руку својих твораца. Још пре њеног примања од стране парламента многи протестанти због гоњења на континенту дођу у Енглеску тражећи уточиште. Едуардова влада, чија је душа био Кранмер, радо је примала те избеглице имајући наду да се послужи њиховим знањем и искуством ради бољег остварења својих реформаторских циљева. Већина од тих знаменитих избеглица, међу њима Петар Мартир (Pietro Martire), били су Цвинглијеве присталице и само је Мартин Буцер (Martin Butzer) припадао умереној партији Меланхтоновој². По наређењу Кранмера „Књига општих молитава“ била је преведена на латински језик и дата Мартиру и Буцеру с тим, да они донесу о њој свој суд. Ставивши више примедба против „Књиге општих молитава“ Мартир и Буцер дали су о њој веома неповољно мишљење³. Такво мишљење страних реформатора о првој „Књизи општих молитава“ нашло је многе присталице међу Енглезима, у чијој се средини почеше ширити идеје швајцарских реформатора због велике емигрантске пропаганде. Већ 1550 године у конвокацији било је покренуто питање о ревизији „Правер Боок“-а, али главни потстицај за ревизију ипак је дала влада, која је била на челу реформе⁴. Сада енглеска влада долази под непосредан утицај континенталних реформатора и мења правац црквене реформе. Из обнародоване приватне преписке енглеских реформатора с континенталнима види се да главна пажња Кранмера и његових сарадника у ово време није била толико обраћена на уређење унутрашњег црквеног живота Енглеске — на измирење странака које су у земљи постојале — колико на њен однос према другим протестантским земљама Европе, и између осталог била је заузета идејом општег савеза протестантских цркава⁵. У једном од својих писама Калвину Кранмер говори:

¹ И. Соколовъ, *op. cit.* стр. 330.

² А. Рождественскій, *op. cit.*, стр. 17.

³ *Ibid.*, стр. 18.

⁴ Edw. Berens, *The history of the Prayer-Book*. London, 1839, p. 38, cf. А. Рождественскій, *op. cit.*, стр. 19.

⁵ Hardwick, *Articles*, p.p. 69—71, cf. А. Рождественскій, *op. cit.*, стр. 22.

„Наши противници сада држе своје седнице у Триденту да би утврдили своје заблуде (*ut errores stabiliant*); није ли на нама дужност да сазовемо благочестиви сабор, да бисмо оповргли те заблуде и да бисмо исправили и распространили догмате?“¹ Идеја општепротестантског уједињења која није имала успеха на континенту нашла је сада погодно земљиште у Енглеској. Кад је почело гоњење протестаната за владавине Карла V (1548) на континенту, енглеска постаје центар свих нада за уједињење распарчаног протестантизма. Кранмер се свом душом одаје унионистичком пројекту: ступа у преписку са знаменитим претставницима континенталних реформатора, позива их у Енглеску ради претресања питања о општепротестантским интересима, приређује уз помоћ оних који су већ дошли дискусије о спорним питањима вероучења и црквене праксе, ради разјашњавања тачака уједињења. Као резултат свега овога била је ревизија мало пре тога састављене и од стране конвокације, краља и парламента одобрене „Књиге општих молитава“.

Нова ревизија „Књиге општих молитава“ била је извршена са јасном намером да се из ње избаци све што би могло да спречава општење с континенталним протестантима, према примедбама ових последњих². Године 1552 другим „Актом о изједначењу“ она је била потврђена за општу употребу без претходне црквене санкције³. Измене приликом ове ревизије биле су учињене у литургији и имале су задатак да се от страни свака мисао о каквој год било промени која се дешава с евхаристичким даровима и да се сва сила свештене радње сведе на спасоносне последице причешћивања за верне. У том циљу из молитве освећења изостављено је призивање „Слова и Св. Духа“; изостављено је такође благосиљање евхаристичких дарова; причешћивање постављено је после молитве освећења; место старе формуле која се употребљавала при раздавању светих дарова: „Тело Господа нашега Исуса Христа дато за тебе (или крв Господа нашега Исуса Христа, проливена за тебе) да сачува твоје тело и душу за вечни живот“, заведена је нова: „Прими и једи ово (*this*) за сећање

¹ *H ardwick, Articles*, p. 70 n. 2 and 5, cf. A, Рождественскій, op. cit. стр. 24.

² A. Рождественскій, op. cit., стр. 25.

³ И. Соколовъ, op. cit., стр. 331.

на то да је Христос умро за тебе, и храни се њим у свом срцу вером са захвалношћу. Пиј ово за сећање на то да је крв Христова проливена за тебе и буди захвалан“; најзад, на завршетку свега, пред сами излазак из штампе у „Prayer Book“ је била унесена, из обзира према приговорима Нокса (Кнох) због клечања за време причешћивања, специјална „изјава“ „Black rubric“ („Црна рубрика“), с објашњењем да се клечањем не изражава клањање (adoration) реалном и битном (real and substantial) присуству природног тела и крви Христове, да сакраментални хлеб и вино остају са истим реалним супстанцијама и да се природно тело Христово налази на небу а не овде; од богослужбених одежди остављене су само rochet за епископа и стихар (suplice) за свештеника и ђакона, а alb, vestment и cope су укинута; у чину крштења изостављено је заклинање, помазање и облачење у беле одежде; у конфирмацији изостављено је знаменовање крсним знаком; у чину посећивања болесника изостављено је помазање; у чину сахране, као и у литургији, искључена је молитва за умрле; у духу реформаторске побожности за време литургије уведено је читање декалога са клечањем; при посвећивању епископа изостављено је полагање јеванђеља на главу онога који се рукополаже и давање жезла¹. У „Књигу општих молитава“ од 1552 године унесени су и напред поменути чиновни постављења епископа, презвитера и ђакона из 1550 године. Ова се књига са незнатним и малим изменама и данас употребљава у Енглеској цркви².

У још већој мери види се занос Кранмера због пројекта сједињења протестантских цркава у састављању новог симболичког исповедања Енглеске цркве, познатог под именом „Четрдесет два члана религије“ („Чланови религије Едуарда VI“). Ови чланови су били подвргнути ревизији за време Јелисавете, после чега њих тридесет и девет на броју задржавају све до данас непроменљиво значај симболичког израза религиозне свести енглеске цркве. Уколико је Едуардово исповедање, према мисли његових твораца, имало задатак да претставља заједничку верску формулу свих протестантских исповедања, да буде израз њиховог јединства, види се из материјала којим су се служили творци тог исповедања и из саме историје

¹ И. Соколовъ, *op. cit.*, стр. 332.

² В. Соколовъ, *Англиканская церковь* (Прав. Бог. Энц., т. I, стр. 722).

његовог састављања. У основу „Едуардових чланова“ било је стављено пре свега „Аугсбуршко исповедање“, које је само по себи имало задатак уједињења протестанског света. Сем тога „Аугсбуршко исповедање“ није било стављено непосредно као основ „Едуардових чланова“, него посредно — преко „Тринаест чланова од 1538 године“, што сведочи да су творци „Едуардових чланова“ пре наставили спољну политику Хенриха VIII, уперену на уједињење са континенталним протестантима, неголи унутрашњу, јер су сва његова исповедања, која су имала за свој задатак унутрашње измирење, била изостављена при састављању „Едуардових чланова“¹. Па и сама историја састављања „Едуардових чланова“ јасно сведочи да су они имали спољне значење. Још пре него што је изашла званична наредба од краља о састављању „Чланова религије“, Кранмер је био у посредним и непосредним односима с континенталним реформаторима и водио с њима преговоре о томе питању. Према сведочанству Калвина (*epist. ad Scaptegit*), Кранмер се трудио „да прикупи од разних цркава, које исповедају чисто јеванђелско учење, истакнуте научнике који би, на основу чисте речи Божје, издали за будућа покољења истинито и јасно исповедање вере“². Неко време сматрало се да је састављање „Едуардових чланова“ извршено 1551 године, када је, у средини те године, изашла званична наредба архиепископу „да се састави књига чланова религије ради чувања и подржавања мира и јединства доктрине у Енглеској цркви“. Али доцније, откако је објављена приватна преписка енглеских реформатора, увидело се да је неку врсту „Чланова религије“ био саставио Кранмер још 1549 године, а можда и раније. Ти „Чланови“ циркулисали су у разним епископским дијецезама Енглеске. Примивши званичну наредбу од краља, Кранмер је, на основу ових образаца који су код њега већ били, саставио уз помоћ неколицине научника (еп. Ридли-а, Мартира, Буцера и Нокса) исповедање вере³. Пошто је овај пројект био поднесен тајном краљевском савету (2-V-1552) и затим претрпео низ редакционих поправака и допуна, 24 новембра 1552 године поново је

¹ А. Рождественский, *op. cit.*, стр. 26—27.

² Hardwick, *Articles*, p. 83, n.1, cf. А. Рождественский, *op. cit.*, стр. 27.

³ В. Соколовъ, *Исторія реформаци въ Англи*, стр. 514, cf. А. Рождественский, *op. cit.*, стр. 30.

поднесен том савету. У мају 1553 године „Четрдесет два члана религије“ су изишли на латинском и енглеском језику, а 19 јуна исте године изишао је краљевски указ о потписивању тих „Чланова религије“ од стране духовништва. На основу те санкције „Четрдесет два члана религије“ су добили силу обавезног симболичког документа Енглеске цркве¹.

Од посебних закона из Едуардове владавине који се односе на цркву треба да споменемо: укидање целибата (Stat. 2—3 Edward. VI ch. 21), забрана поштовања и употребе икона у црквама (Stat. I Edward. VI ch. 1)² и најзад издање израђеног уз непосредно учешће најобразованијих емиграната (Буцера) новог кодекса црквених закона, познатог под именом „Reformatio legum ecclesiasticarum“³.

После смрти Едуарда на енглески престо је дошла кћи Хенриха VIII, Марија, која је објавила католицизам као владајући облик вероисповести. Отпочела су страшна гоњења свих некатолика. Ова гоњења и смртна казна Кранмера и његових сарадника, која их је окитила славом мучеништва, више су допринели успеху енглеске реформе неголи све замисли Едуарда и његове владе. Зато после смрти Марије (1558) и доласком на енглески престо Јелисавете (1558—1604), друге кћери Хенрика VIII, Енглеска се показала више протестантска земља, него што је била за време Едуарда. Због тога се и улога владе у области реформе знатно променила.

Глава четврта

Јелисавета, кћи Хенриха VIII из његовог брака с Аном Болен, за чије владе је била завршена реформа Енглеске цркве, показала је изванредну доследност и поступност у извођењу те реформе, избегнувши крајности у којима се нашаа доласком на престо. Она није могла да, слично своме оцу, нагло изврши одвајање од Рима, јер је знала да је католичка странка у Енглеској још веома јака и опасна пошто је налазила ослонац у папи и Филипу II, мужу умрле Марије, који су били увек спремни да искористе католички елемент у Ен-

¹ В. Керенский, Книги символическія англиканской церкви (Бог. Энцикл. XII, стр. 96—97).

² В. Соколовъ. Англиканская церковь (Прав. Бог. Энцикл., т. I, стр. 721—722).

³ А. Рождественский, op. cit., стр. 25.

глеској за своје сврхе. С друге стране она није могла да да потпуно првенство протестантизму у Енглеској, јер је крајњи протестантизам будио и сувише демократске тенденције у народној маси и тиме водио јачању парламента на штету краљевске власти. Није могла Јелисавета да да потпуну слободу обадвема странкама, јер би ово претило јединству државе. Било је неопходно потребно ујединити ове елементе, створити заједничку форму црквеног живота која би била далеко од папизма и крајњег протестантизма, наћи умерене људе и принудити непокорне чак и силом. У свима тим крајностима Јелисавета је успела да одржи потребну равнотежу¹.

Као и за време Едуарда, Јелисавета је почела са реформом богослужења. Ускоро после свога доласка на престо она је упутила народу једну прокламацију (27-XII-1558) у којој се поред забране живе проповеди у цркви наређивало да се све парохијске цркве имају придржавати истог реда у богослужењу, који је био заведен у краљевској капели, тј. латински, док о томе не буде издата нова наредба у споразуму с парламентом². Подржавајући католичко богослужење у земљи Јелисавета истовремено одређује комисију од осам умерених претставника реформе на челу са Матејем Паркером (Matthew Parker) као претседником ради ревизије „Prayer Book“-а. Према краљичиној жељи, коју је изражавао Смит (Smith), главни секретар краљевине, било је предложено да се као основ ревизије стави прва „Књига општих молитава“ од 1549 године. Али против овога предлога устали су они чланови комисије који су се вратили из прогонства после Маријине смрти и сматрали себе за претставнике општепротестантских интереса. Последње мишљење је добило превагу и као основ ревизије била је стављена друга „Књига општих молитава“ од 1552 године³. Кад је рад комисије био већ при крају конвокација, чију су већину сачињавале присталице католицизма (Маријиног духовништва), ступила је у опозицију према реформи. Али сви покушаји католичког духовништва да се католицизам утврди у земљи нису имали успеха због става који је заузео парламент. У марту 1559 године енглески парламент, и поред јаке опозиције од стране католика, усвојио

¹ А. Рождественский, *op. cit.*, стр. 33.

² *Ibid.*, стр. 35.

³ А. Рождественский, *op. cit.*, стр. 36–37.

је закон о супремацији, познат под именом „Акта о враћању круни јурисдикције над црквеним и духовним стањима (estates) и о укидању свих иностраних власти које су јој противне“. Овим актом Јелисавети под титулом врховне управитељице цркве (Supreme Governor, а не Head of Church као што је било за време Хенриха) била је предата сва црквена власт, која је од старине припадала свим хришћанским владарима а између осталих краљевима и краљицама Енглеске. Уз то краљици је било дато овлашћење да према приликама може одређивати по своме нахођењу врховну комисију (the High Commission Court) ради остваривања свеколике духовне или црквене јурисдикције. Тој комисији се давала најшира пуномоћја за реформу, контролу и искорењавање свих злоупотреба, неправилности, јереси итд. у црквеном животу. Критериј за одређивање јереси, притом, треба да буде заснован „на ауторитету канонских књига или ауторитету четири васељенска сабора или једнога од њих¹. Напред поменути актом о супремацији стварао се један законски ауторитет, на основу кога је могла да буде отпочета и спроведена богослужбена реформа. Тек после овога, на предлог владе, идућег месеца, 29 априла, уз незнатну опозицију од стране католичких прелата, парламент је примио закон о васпостављању „Prayer Book“-а под именом „Акта о изједначењу опште молитве и богослужења у цркви и вршења тајни“. На основу овога акта уводило се обавезно вршење богослужења у целој краљевини по „Prayer Book“-у од 1522 године са веома незнатним отступањима². Формула при раздавању евхаристичких дарова била је састављена сједињењем формула од 1549 и 1552 године; „Black Rubric“ („Црна рубрика“) била је изостављена; у погледу употребе црквених одежди и украса имало се, према „Акту о изједначењу“, придржавати оне праксе која је била установљена ауторитетом парламента у другој години Едуардове владавине, тј. према „Prayer Book“-у од 1549 године, све док се не изда нова наредба за тај предмет³. Већина католичког духовништва Енглеске а нарочито епископи нису потписали акт о изједначењу богослу-

¹ Edw. Berens, *The history of the Prayer-Book*, London, 1839, pp. 62–64, cf. А. Рождественскій, *op. cit.*, стр. 39.

² А. Рождественскій, *op. cit.*, стр. 41.

³ И. Соколовъ, *op. cit.*, стр. 332.

жења, као и онај претходни о супремацији круне, и зато су били суспендовани са своје дужности а на њихова места почеше да долазе присталице реформе. На челу последњих је био Матеј Паркер (Matthew Parker) који је био постављен за архиепископа кентерберијског 17 децембра 1559 године¹.

Да би се осигурао створени поредак, пред енглеском владом — а то ће рећи пред Енглеском црквом — био је сада задатак да се створи заједничка формула исповедања, која би могла да допринесе измирењу завађених религијских странака. Крајем 1559 или почетком 1560 године Паркер је саставио „Једанаест чланова религије“². Пошто су ови „Чланови религије“ имали више негативни карактер и служили циљу да у јерархички институт не уђу католички елементи непријатељски расположени према цркви и круни, Паркер, скоро истовремено са издавањем „Једанаест чланова“, предузео је издавање другог документа, који је био у тесној генетичкој вези са „Четрдесет два члана религије“ а који је познат под именом „Чланови, који садрже у себи основне тачке религије“³. Али практичне примене није имао ни овај документ. После ових покушаја приступљено је ревизији „Четрдесет два члана религије“ из 1553 године.

Мисао о поновном увођењу „Едуардових чланова“ као црквеног симбола јавила се код Паркера, сасвим могуће, под утицајем пројекта о општем протестантском уједињењу, који се појавио у почетку Јелисаветине владавине. Доласком Јелисавете на престо сам Калвин је покренуо питање о томе уједињењу, али његова смрт је то прекинула. Истовремено су се по томе питању водили преговори и са Шмалкалденском лигом⁴. Ипак при двојном карактеру политике коју је водила Јелисавета, овај пројект није имао значај руководног начела у процесу реформе, као што је то било за време Едуарда. Јелисаветини реформатори били су у мањој зависности од спољних утицаја и зато можемо претпоставити да су њихови „Articles of Religion“ више одговарали задатку унутрашњег ује-

¹ А. Рождественскій, *op. cit.*, стр. 41 и 43.

² Hardwick, *Articles*, pp. 118—120, cf. А. Рождественскій, *op. cit.*, стр. 43—44.

³ *Ibid.*, p. 118 n. 4, cf. А. Рождественскій *op. cit.*, стр. 45.

⁴ *Ibid.*, p. 71 n. 4; 123, 124 and n. 1, cf. А. Рождественскій, *op. cit.*, стр. 46.

дињења земље него „Едуардови чланови“¹. Па и саме прилике биле су сада подесније за остваривање овог задатка. За време Едуарда утицај реформације се појавио у крајњој форми Цвинглијевог учења, које је тада владало на континенту. Међутим сада се код енглеских реформаторатора осећа утицај Калвина², чији је систем постао као резултат тежње да се нађе средина између Лутера и Цвинглија, с једне стране, и између њега самога и католика, с друге стране. Сем тога и сами реформатори умеренијег правца учинили су више покушаја ради уједињења с лутеранима. Истина ови покушаји нису имали успеха, али опет њихов утицај се показао на умерености језика протестантских симбола. Исто можемо рећи и о измирењу католичке и протестантске тенденције у „Articles“ који су били састављени за време Јелисавете. Као најпогоднија средства за то Паркер је употребио она континентална симболичка исповедања која су поникла из тежње самих протестаната за зближењем са католицизмом. Овамо спадају: „*Repetitio Confessionis Augustanae*“ или тако звано „Саксонско исповедање вере“, које је саставио Меланхтон 1551 године ради подношења Тридентском сабору у име саксонских цркава, „Виртембершко исповедање“ — у суштини скраћено прво исповедање, које је поднесено истом сабору 1552 године у име Виртембершке цркве, а исто тако и неке формуле измирења између католика и протестаната, које се односе на поједине тачке вероучења³. Сем тога Паркер е често усвајао и језик реформаторских симбола (што се на пример види из учења XXVIII члана о томе да *transsubstantiatio* изврће природу тајне и др.) и уносио понегде такве измене, које су имале јасан задатак да задрже реформаторски карактер „Articles“ или да отстране препреке за њихово разумевање у реформаторском духу. Најзад, како ћемо видети из анализе појединих чланова, неке измене и особености „Articles“ могу се објаснити само тиме што су се тежње енглеских реформатора за измирењем простирале ван граница протестантизма. Једна од таквих особености, како мисли А. Рождественски, ако она није била случајна, сведочи о томе да су састављачи „Articles“ за време Јелисавете имали чак намеру да уклоне преграду која раставља религиозни живот целог хришћанског

¹ А. Рождественский, *op. cit.*, стр. 47.

² Hardwick, *Articles*, p. 117 n. 1, cf. А. Рождественский, *op. cit.*, стр. 47.

³ А. Рождественский, *op. cit.*, стр. 49.

запада од истока. О томе сведочи формула учења VIII члана о Св. Духу¹. Као резултат овога рада били су „Тридесет девет чланова религије“ по својој општој садржини скоро истоветни са „Четрдесет два члана“ из 1553 године².

Пошто је уз помоћ својих пријатеља епископа: Нокса елијског и Геста рочестерског завршио реформу вероучења Енглеске цркве, Паркер је 1563 године поднео резултат свога рада конвокацији и затим краљици. После детаљног проучавања уз учешће свог тајног савета, краљица је одобрила поднесени документ, и „Articles“ су исте године били штампани на латинском језику. Али из обзира, како изгледа, према католичкој опозицији Јелисавета се ипак није усудила да прогласи „Articles“ као обавезан символ цркве. И тек после угушеног устанка северних кнежева (1569), када је католичка странка била толико ослабљена у земљи да није могла бити више опасна за религиозну и политичку самосталност Енглеске, Јелисавета је приступила формалном отцепљивању од Рима. Као повод за то послужила је була папе Пија V (5-VI-1570), којом је он одлучио Јелисавету од Римске цркве и тиме проузроковао енглеско-римску шизму. У мају 1571 године конвокација је поново прегледала „Articles“, после чега је овај документ био признат као обавезан за сву Енглеску цркву (Stat. 13 Eliz. ch 12). „Articles“ су били издани прво на енглеском, а затим ускоро и на латинском језику заједно са краљевом потврдом (the ratification)³.

Глава пета

Године 1571 завршила се историја образовања симболичког исповедања Енглеске цркве. Уколико су „Articles“ у својој последњој редакцији одговарали циљу унутрашњег религиозног уједињења земље, на то питање даје одговор доцнија историја Енглеске цркве. У току периода више од триста године, откако су „Articles“ установљени као обавезни символ Енглеске цркве, религијска свест ове цркве наизменично се изражавала у најразличнијим правцима религиозне мисли пре-

¹ А. Рождественский, *op. cit.*, стр. 50—51.

² В. Керенский, *op. cit.*, стр. 97.

³ Hardwick, *Articles*, pp. 14^{co} — 146, cf. А. Рождественский, *op. cit.*, стр. 54

живљавајући доба калвинизма, армијанизма, лодизма¹ итд. закључно са појавом ритуалистичког покрета у англиканству у XIX веку. Али при свем том кроз цео поменути период па и до данас „Articles“ остају непроменљиво знамење праве вере (the test of the orthodoxy), Енглеске цркве. Истина нису сви служитељи нове цркве показали подједнаку готовост за примањем „Articles“. Компромисни карактер новог симбола, који је уједињавао у једном религиозном општењу људе с најразличитијим погледима на предмет вере и црквене праксе и чак допуштао да ти људи заузимају више црквене дужности, природно је изазивао незадовољство код строжијих присталица једне или друге стране. Ускоро после примања акта о потписивању „Articles“ појавили су се приговори против њих од стране пуританизма. Ови приговори су се чули са већом или мањом силином све док се пуританизам није издвојио из средине англиканства. Сви покушаји пуританске странке да „Articles“ добију потпуно реформаторски карактер нису имали успеха².

Још теже је било да се створи расположење за примање новог исповедања вере код присталица тако званог „старог учења“, тј. код људи са католичким разумевањем предмета вере и црквене праксе. Морао је да прође знатан размак времена пре него што су католичке тенденције тог исповедања које је састављено према обрасцима континенталног протестантизма, са довољном јасноћом могле да се пројаве у свести умерено конзервативне странке Енглеске цркве. Духовништво, на пример, северног дела Енглеске, који је био центар католичке опозиције у земљи, први пут је потписало „Articles“ тек 1605 године, тј. тридесет година после издања статута од 1571 године који им је давао значај обавезног симбола Енглеске цркве. Доцније је било неколико покушаја за разумевањем и објашњењем „Articles“ у католичком духу, али ти покушаји нису ослабили поштовање енглеског народа према прошлој историји његове цркве и „Articles“ су остали исти како су изашли из руку Јелисаветиних реформатора и задр-

¹ Тако се зове покрет за оживљавањем католичког вероучења и праксе у англиканству, за време владавине Карла I. на челу којег је био архиепископ (Laud), В. прим. код А. Рождественског, *op. cit.*, стр. 54.

² Hardwick, *Articles*, pp. 205—218, cf. А. Рождественский, *op. cit.* стр. 56.

жали онај значај који им је одредио енглески парламенат 1571 године¹.

Друкчије је било с „Prayer Book“-ом. Последња редакција од 1559 године није задовољавала пуританску опозицију која је знатно ојачала пред крај Јелисаветине владавине због јаког ширења калвинизма у Енглеској у то време. Пуританци су устајали против богослужбеног реда установљеног у „Prayer Book-у“, налазећи у њему елементе који се нису слагали, са њиховог гледишта, са истинским служењем Богу, као што је, на пример, знаменовање крсним знаком онога који се крсти, одобравање мирјанима да они врше крштење, клечање за време причешћа, употреба богослужбених одежди итд.². Доласком Јакова I (1603—1625) на енглески престо пуританци су успели да настоје на новој ревизији „Prayer Book“-а. Јаков је сазвао 1604 године конференцију од претставника Енглеске цркве и пуританаца (Hampton Court Conference), али конференција је учинила веома незнатне измене у старој редакцији „Prayer Book“-а.

Редакција, од 1604 године, важила је до прве револуције, кад су пуританци, који су тада доспели на власт, заменили 1646 године „Prayer Book“ „Руководством за опште богослужење“ („Directory for the Publique Worship of God“) састављеним у реформаторском духу³. С васпостављањем монархије била је васпостављена државна црква, а заједно с њом и англиканско богослужење. Али ова богослужбена рестаурација није дошла без борбе. Још пре доласка Карла II на енглески престо презвитеријанци, који су сачињавали умерену групу пуританаца, настојали су да краља придобију за себе и тражили су да им се дозволи слобода вероисповести и богослужења. У својој декларацији од 25 октобра 1660 године Карло II се јасно изразио за увођење англиканског богослужења, али због „неких приговора, који су се односили на поједине моменте литургије“, он је изјавио жељу „да се одреди подједнак број богослова оба правца (of both persuasions) ради њеног разматрања и измена, које буду признате за неопходне⁴. Према тој намери Карло II 25 марта

¹ А. Рождественский, *op. cit.*, стр. 58.

² И. Соколовъ, *op. cit.*, стр. 333.

³ А. Рождественский, *op. cit.*, стр. 64.

⁴ Edw. Berens, *The history of the Prayer-Book*. London, p. 135, cf. А. Рождественский, *op. cit.*, стр. 66.

1661 године сазвао је конференцију (Savoy Conference) од 12 епископа и 12 презвитеријанаца са њиховим помоћницима (coadjutors), којом је било стављено у дужност да „просуде и размотре“ „Prayer Book“. Савојска конференција, чији је рад трајао више од три месеца, није дала никаквих позитивних резултата и питање о поновном увођењу „Prayer Book“-а остало је отворено. После тога Карло II у октобру 1661 године предложио је конвокацији да она изврши ревизију „Prayer Book“-а што је и учинио комитет који је изабрала конвокација из средине епископа. Измене учињене за време ове ревизије биле су веома многобројне благодаречи богатству материјала који је прикупио истакнути члан поменутог одбора еп. Козин (Kosin), али те измене нису биле значајне. Неки уступци били су учињени пресвитеријанцима уколико то није било у супротности са суштином англиканства¹. Што се пак тиче покушаја еп. Козина и његових једномишљеника да обнове начела „Prayer Book“-а од 1549 године, ови нису имали нарочитог успеха. Тако, на пример, њихов покушај да утврде учење о стварном присуству тела Христовог у евхаристији под видом хлеба и вина оставило је веома незнатне трагове у њиховој редакцији „Prayer Book“-а. Међутим важније измене, које су биле предложене у „исправљеном препису“ Козиновом, на пример, призивање на дарове Св. Духа заједно с молитвом о претварању њиховом у тело и крв Господа — у молитви „освећења“ — нису биле унесене у „Prayer Book“². У литургији је опет васпостављена „Black Rubrik“ („Црна рубрика“), али њен протестантски смисао био је ослабљен тиме што се у њој одрицало не „реално и стварно“ него само „телесно“ (corporeale), присуство тела и крви Христове³. „Главни принцип свих измена, каже А. Рождественски, била је тежња да се и даље примене начела компромиса, који су истакли први реформатори: тражење средине међу католицизмом и протестантизмом што сачињава суштину англиканства“⁴. У децембру 1661 године конвокација је потписала у новој редакцији „Prayer Book“, а у мају 1662 године „Актом о изједначењу богослужења“ (Stat. 14 Charl II, cap. IV) та књига је била потврђена законским путем за општу употребу. „Prayer Book“

¹ А. Рождественский, *op. cit.*, стр. 75.

² *Ibid.*, стр. 79.

³ И. Соколовъ, *op. cit.*, стр. 334.

⁴ А. Рождественский, *op. cit.*, стр. 77–78.

у редакцији од 1662 године јесте она симболичка књига која и до данас служи као јединствени извор богослужбене норме у англиканству, о чему сведочи „Акт о потписивању духовништва“ (Clerical Subscription Act) од 1865 године, који тражи од клирика потпис само за ову књигу¹.

Измене, које су биле учињене у „Prayer Book“-у у доцније време биле су ове. Увођењем григоријанског календара (од 1 јануара 1752 године) биле су учињене одговарајуће исправке у календарском одељку „Prayer Book“-а. У јануару 1859 године, према указу краљице Викторије, из „Prayer Book“-а биле су изостављене три службе установљене као знак сећања на три политичка догађаја: на избављење од барутне завере 1605 године, на „мученичку“ смрт Карла I и на васпостављање монархије. Ове су службе биле унесене у „Prayer Book“ 1662 године без одобравања парламента. Затим, парламентом актом 1871 године (Stat. 34, and 35 Vict. cap. 37) стара таблица библијских богослужбених читања била је замењена новом, која је између осталог уводила читање из апоколипсиса, који се раније изостављао². Веома важан значај за доцнију историју „Prayer Book“-а имао је „Акт изједначења“ од 18 јула 1879 године (Uniformity Amendment Act. Stat. 35 and 36 Vict. cap. 35). Овим актом било је предвиђено скраћивање богослужења за све дане године, сем недељних и празничних. Богослужбени текст уз то није се мењао, него су се изостављале поједине службе. Дакле овај акт оставио је у неприкосновености „Prayer Book“ и стари богослужбени поредак³.

И поред многобројних ревизија (1549, 1552, 1559, 1604 и 1662) „Књига општих молитава“ сачувала је неке сличности с латинским мисалима и ритуалима. Тесна веза њена са старим богослужбеним чином изражава се у сличном распореду богослужбене године, у одређивању једних истих апостолских и јеванђелских читања, недељних и празничних, и у позајмљивању отуда многих молитава, само прерађених а по неки пут буквално преведених са латинског. Богослужбена реформа у Енглеској се састојала, углавном, у знатном скра-

¹ А, Рождественский, *op. cit.*, стр. II - III.

² С. Бондарь, *Англиканская епископальная церковь*, стр. 5.

³ *Ibid.*, стр. 6.

ћивању старог чина, у укидању, на пример, мноштва специјалних служби посвећених свецима, а исто тако служби за мртве, у укидању многих обреда и церемонија и у промени молитава, у смислу нових догматских учења¹. „Књигу општих молитава“ високо цене англиканци као веома важан споменик реформације, као најбољи израз праве природе енглеског исповедања. Она пре него „Articles of Religion“ може да буде знамење Енглеске цркве које уједињује око себе све странке и разне правце богословске мисли. Она не само да садржи норме богослужења Енглеске цркве, већ указује и на уређење те цркве, а садржина њених служби и њен катихизис помажу да се определе и објасне поједине тачке енглеског вероучења².

Глава шеста

„Articles of Religion“ и „The Book of Common Prayer“ служе као главни извори за одређивање енглеског вероучења, али не и као једини. Поред њих постоје још и други који, и ако немају значај самосталних извора, прате главне изворе и јављају се као њихова допуна.

Овамо спада пре свега катихизис за децу (Instruction to be learned of every Child) који се налази у „Prayer Book“-у. Он води своје порекло из доба реформације. У катихизису се налази сажето излагање апостолског симбола, десет заповести, молитве Господње и кратко учење о тајнама. У „Prayer Book“-у од 1549 године катихизис се налазио заједно са чином конфирмације, али 1662 године био је издвојен из тога чина и сада се налази испред њега, као самосталан део те књиге. Ревизија „Prayer Book“-а од 1552 године, извршена према Калвиновом савету и уз сарадњу реформаторских богослова, оставила је свој траг и на катихизису. У години 1604 катихизис је добио свој садашњи облик. Сем катихизиса за децу, у Енглеској се појавила два катихизиса за одрасле: Роупет-а (1553) и Nowell-а (1570). Ни један ни други нису добили законску санкцију. На основу катихизиса Nowell-а био је састављен одломак „Књиге општих молитава“ који садржи у себи учење о двема тајнама и који је унесен у ту књигу 1604 године³.

¹ С. Бондарь, *op. cit.*, стр. 6—7.

² И. Соколовъ, *op. cit.*, стр. 335—336.

³ С. Бондарь, *op. cit.*, стр. 7.

Као симболички споменик Енглеске цркве служи и „Књига омилија“ (беседа), на коју се позива члан XI „Articles“ у вези са учењем о оправдању. Члан XXXV признаје две књиге омилија које садрже „побожну и спасоносну науку“. Прва књига од 12 омилија издана је 1547 године по доласку Едуарда VI на престо, а друга од 21 омилије 1563 године, тј. истовремено са првом ревизијом „Articles“. Ове беседе имале су да се читају за време литургије у недељне и празничне дане. Омилије имају донекле васпитни, а донекле догматски карактер. Аутори омилија широко су искористили патристичку литературу, али поред тога у омилијама се наводе читави одломци из радова Буцера, Мартира и др. богослова и проповедника из доба реформације. Сада се књига омилија скоро и не чита у цркви. Њен језик је застарео и у више случајева није разумљив. Жива самостална проповед постала је обична појава у Енглеској цркви. Али ниједно духовно лице се не може ослободити од читања „Књиге омилија“ пред општином¹. О значају омилија као симболичког вероизлагања Енглеске цркве Е. Gibson каже: „Тачно догматско учење Енглеске цркве налази се у „Articles“ и „Prayer Book“-у; и уколико се омилије слажу с њима и изражавају смисао њиховог учења, оне су ауторитативне. И то је све. У таквој мери ауторитет њихов се признаје од свију и често се наглашава да није могуће строго принудити кога било за примање догматске истине која се налази у те 33 беседе“².

За разумевање англиканског вероучења у извесној мери служе и црквени закони или канони енглеске цркве. Основу англиканског црквеног права сачињавају канонско право Римске цркве, *constitutiones* папских легата Otho-a и Othobonus-a (1237 и 1269) из времена пре реформације, и најзад 141 *capones* или *constitutiones ecclesiasticae* који су примљени од стране конвокације 1604 године и тада су добили краљевску потврду. Канони од 1604 године имају обавезан значај само за духовништво (а не и за мирјане), јер осим краљевске потврде они нису добили санкцију од стране енглеског парламента³.

¹ С. Бондарь, *op. cit.* стр. 7—8.

² Е. Gibson, *The Thirty-nine Articles*, p. 727, cf. П. Лепорский, Тридцать девять членовъ церкви английской, стр. 9.

³ С. Бондарь, *op. cit.*, стр. 34—35.

III. ОПШТИ ПРЕГЛЕД САДРЖИНЕ И РАСПОРЕДА ПОЈЕДИНИХ ЧЛАНОВА ЕНГЛЕСКОГ ВЕРОУЧЕЊА ИЗЛОЖЕНОГ У „ARTICLES OF RELIGION“

Главни симболички споменик енглеског исповедања у којем су изражене верске формуле основних истина англиканства, као што смо видели у претходном одељку, јесу „Articles of Religion“. Ради правилније оријентације у садржини и распореду појединих чланова тог симболичког извора, а да бисмо се лакше снашли у опредељивању најкарактеристичнијих чланова енглеског исповедања, који би послужили као предмет нашег разматрања, поделићемо их у одговарајуће групе. Према степену сличности или разлике са учењем Православне цркве у „Articles of Religion“ могу да се разликују ове групе чланова:

а) Међу члановима енглеског исповедања има таквих догмата који имају општехришћански карактер, те се потпуно слажу са учењем Православне цркве. Овамо спадају: учење о Богу — Једином у три Лица, Творцу и Промислиоцу света (чл. I); о сину Божјем, Његовом оваплоћењу, о сједињењу у Њему двеју природа, Његовом страдању, смрти и погребењу (чл. II); Његовом силаску у ад (чл. III); о васкрсењу, вазнесењу и другом доласку (чл. IV); о канонским књигама Старог и Новог Завета и о древним симболима — иако не у првобитној редакцији (чл. VI, VII и VIII); о тајни крштења (чл. XXVII)¹. Прот. П. И. Лепорски у ову групу убраја и ове чланове: о Христу, Који је једини без греха (чл. XV); о греху после крштења (чл. XVI); о добијању вечног спасења само у име Христа (чл. XVIII); о сили божанских установа (чл. XXVI)²

б) Другу групу сачињавају догмати који су уперени против римског учења, и у којима се Енглеска црква слаже са Православном. Овамо спадају: учење о сврхдужним делима (чл. XIV); о чистишту и индулгенцијама (чл. XXII); о јавним молитвама, које се имају говорити на народном језику (чл. XXIV); о причешћивању мирјана телом и крвљу Господњом (чл. XXX); о одбацивању обвезности целибата клира (чл. XXXII); о одбацивању папске власти (чл. XXXVII)³.

в) Има и таквих догмата који иако са православног гледишта не могу бити беспрекорни у погледу формулисања,

¹ В. Соколовъ, Англиканская церковь (Прав. Бог. Энци., т. I, стр. 729-730).

² П. Лепорский, Тридцать девять членовъ церкви английской, стр. 47.

³ В. Соколовъ, *op. cit.*, стр. 730.

ипак „не садрже у себи ништа што би се са довољно разлога могло признати у суштини као несагласно са учењем Православне цркве“¹. Овамо спадају: учење о првородном греху (чл. IX); о слободној вољи (чл. X); о оправдању човека (чл. XI); о добрим делима (чл. XII); о делима пре оправдања (чл. XIII)².

г) Знатну групу међу „Articles“ сачињавају учења у којима Енглеска црква јавно отступа од учења Православне цркве и која претстављају собом заблуде наслеђене од Рима или од реформације. Овамо спадају: учење о исхођењу Св. Духа од Оца и Сина (чл. V); догмат о томе да Св. Писмо садржи све што је потребно за спасење (чл. VI); о погрешности васељенских сабора (чл. XXI) и о томе да су источне цркве пале у заблуду (чл. XIX); одбацивање поштовања икона и моштију (чл. XXII), призивања светих (ib), трансупстанцијације (чл. XXVIII) и жртвеног значаја тајне евхаристије (чл. XXXI)³.

д) Има догмата у енглеском исповедању који се одликују својом двостраношћу и растегљивошћу и допуштају различно тумачење и разумевање, које стога зависи од религиозног правца самих тумача. Овамо спадају: учење о благодети, односно о предопредељењу и избору (чл. XVII), учење о цркви и јерархији (чл. XIX – XXI, XXIII, XXXVI) и учење о тајнама (чл. XXV, XXVII – XXIX и XXXI)⁴.

ђ) Последњу групу сачињавају чланови који немају догматске садржине а то су: о избегавању одлучених (чл. XXXIII); о предањима црквеним (чл. XXXIV); о омилијама (чл. XXXV); о недозвољеној опћености добара (чл. XXXVIII); о заклетви (чл. XXXIX). Ту бисмо могли навести већ једном споменути члан XXXII: De conjugio sacerdotum, који, противно старој пракси, дозвољава епископима, презвитерима и ђаконима ступати у брак после њихова посвећења.⁵

е) Најзад у систему учења Енглеске цркве постоји још једна тачка (чл. XXXVII) која сачињава њену изузетну и карактеристичну особину, — то је првенство краљеве власти у цркви, што такође противречи учењу Православне цркве.⁶

¹ П. Лепорский, *op. cit.*, стр. 47.

² *ibid.*

³ В. Соколовъ, *op. cit.*, стр. 730.

⁴ П. Лепорский, *op. cit.*, стр. 6; В. Соколовъ, *op. cit.*, стр. 730-731.

⁵ П. Лепорский, *op. cit.*, стр. 48.

⁶ В. Соколовъ, *op. cit.*, стр. 731.

Ми ћемо се зауставити на анализи оних чланова енглеског вероучења у којима Енглеска црква отступа од учења Православне цркве, а исто тако на члановима који допуштају различно тумачење, тј. на оним члановима који су побројани под тачком г) и д). Већу пажњу обратићемо на учење Енглеске цркве о изворима вероучења, о исхођењу Св Духа, о тајнама, нарочито о тајни евхаристије и свештенства и на учење о цркви, пошто се о овим тачкама, поред њихове апсолутне вредности у систему хришћанског учења, увек највише расправљало за време узајамних преговора претставника Енглеске и Православне цркве о сједињењу тих цркава, чему су нарочити доказ две последње Ламбетске конференције из 1920 и 1930 године.

IV. КРИТЕРИЈ И МЕТОД ПРОУЧАВАЊА ЕНГЛЕСКОГ ВЕРОУЧЕЊА ИЗЛОЖЕНОГ У ЊЕГОВИМ СИМВОЛИЧКИМ КЊИГАМА

Глава прва

Пошто смо у претходним одељцима показали историјски процес постанка и развика симболичких извора енглеског вероучења и изнели општи преглед садржине и распореда основних догмата англиканства, у овом ћемо одељку установити основно начело и правила, којима ћемо се служити при анализи појединих тачака енглеског верског система.

При критичком поучавању извесног учења, при сваком процењивању уопште, као *conditio sine qua* поп служи руководно начело или критериј. При разматрању и проучавању енглеског вероучења за нас може бити само један критериј — онај који нама пружа учење Васељенске цркве, која је, са православног и савременог енглеског гледишта, једина, света, саборна и апостолска црква. Истинита је црква једина, јер је једини њен оснивач и глава — Христос (Мат. XXVI, 18; Колош. I, 18; Ефес. V, 23), Који ће до свршетка света остати с њом (Мат. XXVIII, 20) и руководити је (Јов. XIV, 16—17). Јединство пак цркве изражава се у јединству вере. Сам Христос Спаситељ у својој молитви, којом је завршио своју беседу с ученицима по свршетку последње пасхалне вечере, јасно је нагласио то јединство: „Оче свети, сачувај их у име своје што си ми га дао, да буду једно као ми. За њих по-

свећујем себе, да буду и они заиста освећени. Али не молим само за ове, него и за оне који на њихову реч верују у мене, да сви буду једно — као што си ти, Оче, у мени и ја у теби, да они буду у нама, да свет верује да си ме ти послао“ (Јов. XVII, 11, 19—21). О томе јединству на више места говори ап. Павле у својим посланицама (Римљ. XII, 5; Гал. III, 28), а нарочито у посланици Ефесцима: „Једно тело и један дух, као што сте и позвани у једној нади звања свога; један Господ, једна вера, једно крштење; један Бог и Отац свих, који је над свима и кроза све и у свима“ (IV, 3—6). На значај јединства вере, на којем се заснива виши и неоспорни критериј за одређивање правилности овог или оног учења, указује и св. Јован Златоусти у овим златним речима: >Ὅταν δε πάντες ὁμοίως πιστεύωμεν τότε ἐνότης ἐστίν<¹. („Ако сви подједнако верујемо, тада је јединство“). Сада се природно јавља питање: које од савремених постојећих хришћанских вероисповедања треба сматрати за израз Васељенске цркве? Одговор на ово питање даје Вићентије лерински, који каже да „васељенским треба признати оно у шта су увек, свуда и сви веровали“ („quod semper, quod ubique, quod ab omnibus creditum est“). На другом месту исти учитељ цркве каже: „Карактерна је особина православних у томе да чувају предања и завете светих отаца, осућујући непотребна новачења по поновљеној речи Апостола: ако вам ко проповеда јеванђеље друкчије него што примисте, нека буде анатема (Гал. I, 9)... А њима (оцима) треба веровати по овом правилу: то што сви, или многи, једнодушно примају, држе и предају отворено и стално, као по каквој претходној међусобној сугласности учитеља, — то треба сматрати потпуно поузданим и несумњивим“². Са овог гледишта, само Православна црква је неокрњено и у свој чистоти сачувала учење Васељенске цркве, која га је као предање примила „из речи или посланице“ Христових апостола, као Његових непосредних следбеника и сведока (II Сол. II, 15). Само у учењу Православне цркве се сачувало учење Васељенске цркве, утврђено на седам васељенских сабора. Да нам не би пребацили да ми при овом закључку правимо скок, изостављајући једну пре-

¹ Migne, Patrol. Ser. Graec., t. LXXII, col. 83.

² Commonitorium, I, 24, 28, cf. С. Веселиновић, Догматика Православне цркве, књ. I, стр. 69—70.

мису, морамо да се зауставимо на појму „православни“, „православље“. Кад говоримо о „Православној цркви“, ми не мислимо на поједине православне цркве, као што су: Грчка, Српска, Руска, и друге. Све ове цркве, посебно узете, нису Васељенска црква. Свака од њих претставља собом помесну цркву, тј. део Васељенске цркве. Свака од њих има своје историјске и националне особине и у учењу и у формама живота, које свето чувају верни те цркве, али те особине не могу да имају обавезног значаја за сву Васељенску цркву. У овим својим особинама помесна црква није непогрешива, јер није само њој дао Господ непогрешивост него свима њима заједно, тј. цркви Васељенској. Ово се нарочито види из примера Рима. Пошто је некад био само помесна црква, Рим је доцније присвојио себи значај и непогрешивост цркве Васељенске. „Непогрешиво и безусловно обавезно само је оно, каже православни богослов В. Соколов, што је установила и примила црква Васељенска и што чувају као општу својину све православне цркве“¹. Према томе при оцењивању правилности учења појединих хришћанских конфесија, као и у свима узајамним преговорима о зближењу и евентуалном сједињењу, ми морамо да имамо у виду само оно битно што је заједничко за све православне цркве и што сачињава догмат и божанску установу цркве Васељенске. То су јасно нагласили источни патријарси у својој посланици од 1723 године: „Неки обичаји и чинодејства у разним местима и црквама мењали су се и мењају се, али јединство вере и једномишљеност у догматима остају непроменљиви“². Само оно, дакле, што је непроменљиво, што сачињава „непреложный законъ Божій“, а што је установила и утврдила Васељенска црква на седам васељенских сабора, може бити основни критериј за проучавање енглеског вероучења.

Глава друга

Одредивши, с једне стране, принцип за проучавање енглеског вероучења (вера Васељенске неподељене цркве), ми, с друге стране, можемо критички да проучавамо то вероучење само на основу општепризнатих и за правоверне англи-

¹ В. Соколовъ, О соединеніи церквей, стр. 19.

² Ibid., стр. 20.

канце обавезних енглеских симболичких књига. Ове књиге морају да служе за нас као главна база при проучавању англиканства. Постоји пак мишљење међу енглеским и неким православним богословима да симболичке књиге Енглеске цркве, као продукт реформације, немају апсолутно обавезни догматски значај за савремено англиканство и чак су изгубили за њега сваку вредност. Ради оправдања свога гледишта ови богослови се позивају на савремене покрете у англиканству који стоје ван сваке зависности од симболичких књига из доба реформације, и зато, са њиховог гледишта, треба правити разлику између англиканства савременог и англиканства из доба реформације. Уколико се савремено англиканство удаљило од старог указује се на образовање „англосаског — или северног католицизма“, у који убрајају: старокатолике, цркве које се налазе у заједници с архиепископом кентерберијским и донекле скандинавско хришћанство¹. За англиканце, који, према горњој теорији, спадају у „северни католицизам“, један од млађих православних богослова каже: „Веома много има што нас везује с овим хришћанима. Као и ми, они признају идеал Саборне цркве, и на основу тога не признају првенство Рима; као и ми, настојавају на неопходности апостолског прејемства јерархије и зато не могу да ступе у општење са протестантским црквама; њихов однос према тајнама, — наш однос; њихов символ вере је наш символ. Они признају нас за своју браћу по вери и цркви, они траже општење с нама... Општење с њиховим црквама... даје нам баш оно у чему осећа сада потребу Православље, које је у извесном степену изолирано у источној Европи“². Али овакво мишљење, које узима као базу за проучавање енглеског вероучења савремено англиканство, дајући симболичким књигама подређен значај, сумњамо да се може признати као оправдано. Кад бисмо ми стали на овакво гледиште, ми бисмо изгубили позитиван основ и сваки реалан терен за наше проучавање англиканства. Као реалан основ за нас може бити само идеологија симболичких књига енглеског исповедања, а не уставни програми и одлуке појединих религиозних друштава, општина и праваца, који постоје у крилу Енглеске цркве, а још мање

¹ N. P. Williams, *The Northern Catholicism*, London, 1933, cf. Н. Зерновъ, *Возможно ли соединеніе съ Православіемъ западныхъ христіанъ?* (Воскресное Чтеніе, 1934, No 7, стр. 75).

² Н. Зерновъ, *op. cit.*, стр. 77.

декларације и изјаве појединих лица. Све ово може да служи као допуна, као материјал за разумевање и карактеристику англиканства, а не као главна база. Објаснићемо ово конкретним примером из живота Енглеске цркве.

У првом одељку рекли смо о постојању у крилу Енглеске цркве трију странки: Ниске, Средње и Високе црквене странке. Ако оставимо на страну Ниску црквену странку са њеним протестантским правцем и Широку црквену странку са њеним индеферентизмом према догматским питањима, а зауставимо се на Високој црквеној странци, која се највише приближава православљу, то ни у њој нећемо наћи потпуног јединства и одређености. У недрима ове странке, као што смо напред споменули, у XIX веку се појавио тракторијански или англокатолички покрет, чији су оснивачи били Пјузе (Pusey) и Њумен (Newman). Док су се поједини претставници тога покрета сасвим приближили православљу, други пак, као, на пример, еп. Гор (Gore), постали су оснивачи савременог умереног модернизма и пошли у правцу супротном учењу Православне цркве. Задржаћемо се на претставницима једног и другог правца. Систематизатори начела тракторијанског покрета били су Артур Персивал (Arthur Persival) и Рихард Фрауд (Richard Fraude), млади пријатељи Пјузе-а и Њумен-а. Персивал се први одлучио да искаже смелу мисао за своје време да су англиканство и римски католицизам веома сродни међу собом и да лако могу бити сједињени. Али као услов за то сједињење Персивал је ставио то да римски католицизам мора „да отсече израсли на старовасељенском учењу“, као: папски примат, учење о прекодушним заслугама, учење о чистишту и др. Англиканство исто тако, по његовом мишљењу, мора да остави све што га зближава с крајњим протестантизмом, јер основна начела протестантизма претстављају извор опаснијих заблуда у морално-религиозном погледу неголи основна начела римског католицизма¹. Позивајући се на критериј Вићентија леринског, Фрауд је заступао гледиште да ни римски католицизам, ни англиканство, не могу да буду признати као делови Васељенске цркве. Англиканство, по његовом мишљењу, мора да воспостави као унутрашњу садржину тако

¹ А. Булгаковъ, Стремленія англиканъ къ возстановленію древне-вселенской церковности въ Англіи (Труды К. Д. А., 1893, No 11, стр. 377).

и спољашне форме: управу, дисциплину и богослужење Васељенске цркве. Фрауд је сматрао за неопходно да се васпостави не само поштовање Богородице и светаца, молитве за умрле, постове, празнике, монаштво, него и староцрквена терминологија, коју су извртели реформатори, и староцрквена уметност¹. Ова начела, пошто су издржала дужу борбу с крајњим протестантизмом, на чијој је страни често била енглеска државна власт која га је активно потпомагала, доцније су имала знатан број одлучних и доследних присталица. Овде треба споменути: архиђакон Денисона (Denison), чије је учење о тајни евхаристије, веома приближно учењу Васељенске цркве, било осуђено од стране световног суда, пошто је било у супротности с учењем државног исповедања изложеног у „Articles“²; Палмера (Palmer) који је долазио у Русију са задатком да докаже да се англиканство нимало не разликује од православља³; најзад низ веома истакнутих богослова англокатоличкога правца, који су у својим делима дали објективно излагање учења Православне цркве и много учинили за упознавање својих сународника са православним истоком, то су: Блекмор (Blackmore), И. М. Нил (J. M. Neal), Стенли (A. P. Stanley), Американац Аберкромби (Abercrombie), Овербек (Overbeck), Бирбек (Bierbeck)⁴ и од савремених Е. Бикнел (E. J. Bicknel).

Али из истог високоцрквеног правца, из средине богослова тракторијанског покрета, издвојио се нови правац у виду умереног модернизма. Године 1884 у Оксфорду је био основан Pusey House за смештај огромне библиотеке великог вође тракторијанског покрета, ради пропаганде његових идеја. За принципала те установе дошао је познати Гор (Gore), доцније дворски проповедник, а затим епископ оксфордски. После деветогодишњег боравка у Оксфорду, где је имао огроман утицај на младе свештенике и студенте, Гор је прекинуо са старим, веома конзервативним тракторијанством⁵. У години 1890 појавио се зборник богословских и критичких чланака „Lux

¹ А. Булгаковъ, *op. cit.*, стр. 378.

² *Ibid.*, стр. 383.

³ *Ibid.*, стр. 398—399.

⁴ *Ibid.*, стр. 394—398.

⁵ С. Большаковъ, *Монашескія общины въ Англиканской церкви* (Воскресное Чтеніе, 1934, № 5, стр. 52).

mundi“ са задатком да „помогне малаксалој вери“ путем њеног прилагођавања савременом научном и историјском знању и критици у светлости савремених политичких и етичких проблема. Ово је био преокрет у англокатоличком покрету, који се постепено одвојио од старог конзерватизма у правцу компромиса с „последњом речи науке и критике“, и завршио се правим модернизмом „Essays Catholic and Critical“ и идејама Кенета, Ингрема, Е. Робинсона и других модерниста, који из непознатих разлога називају себе „католицима“. Кад су д-р Гор и д-р Драјвер затражили да се према Библији примене методи историјске критике и разјашњења догмата према захтевима савремене науке, етике и политике, модернизација англокатолицизма пошла је толико брзо напред, да се у „Essays Catholic and Critical“ појаве Христа после васкрсења објашњавају као визије. Модернизам је толико ушао сада у англиканство, да изјава оног који се рукополаже за свештеника да он не верује у девствено рођење Христа не служи као препрека за хиротонију. Јавно одрицање у црквеним проповедима телесног васкрсења из мртвих, девственог рођења Христа, непогрешивости цркве, признање да су Христова јављања после васкрсења халуцинације, а евхаристија индијска магија, — ствар је најобичнија у англиканским круговима. О. Уидрингтон, сам англокатолик више него умерени, пише у својој брошури: „The Social Teaching of the Oxforde Movement“ о либерализму у религији: „Ово је негирање, распадање, уништавање. Ово је одрицање натприродног, и његов коначни и неизбежни резултат јесте атеизам, шпекулативни и практични¹. Уколико је пак био велики утицај Гора види се из тога што је Мирфилдска општина, коју је он основао са својим манастиром постала један од најистакнутијих религиозних центара Енглеске и за четрдесет година свога постојања дала је Енглеској цркви пет епископа монаха на челу с Гором, епископом оксфордским и Валтером Фрирским, епископом трурским. Међутим ниједна друга англиканска општина није дала Енглеској цркви ниједног епископа. Мирфилд је сада центар модернизма и либерализма међу англокатолицима, не крајњег модернизма епископа бирмингамског д-ра Барнеса, који назива евхаристију индијском магијом, или настојатеља лондонске саборне катедрале св. Павла д-ра Инга, који признаје преимућство секташког хришћанства над црквеним, — него модернизма умереног,

¹ С. Большаковъ, *op. cit.*, стр. 53.

који је започео Гор и сада наставља епископ глочерски, који пориче непогрешивост васељенских сабора, и др.¹.

Наведени примери, иако нам пружају јасну карактеристику даљег развића и цепања англиканства и донекле се јављају као последица оних компромисних начела и идеологије који се садрже у енглеским симболичким књигама, ипак не могу да буду за нас главни основ за проучавање енглеског вероучења. Разне струје, покрети или изјаве појединих претставника савременог англиканства често имају субјективни или случајни карактер и зато не могу да буду база за наше проучавање англиканства. Само енглеске симболичке књиге као обавезни формулари вере (the formularies) у којима се садржи државно енглеско исповедање (Established Church of England), а чију обавезност за енглеско духовништво прописује 36 канон Енглеске цркве, могу бити полазна тачка и основна база за наше проучавање англиканства.

Глава трећа

Пошто се пак вероучење Енглеске цркве, како се оно јавља у њеним симболичким књигама, и не може сматрати као потпуно разрађен и савршен верским систем, и пошто у самом крилу Енглеске цркве постоје разне струје и правци у којима се изражавају најразличитији верски принципи, то нам је потребно, ради правилног разумевања појединих тачака тог вероучења, понекад да тражимо разјашњење или у ранијим симболичким споменицима, који су претходили садањим симболичким књигама, или да се заустављамо и правимо паралеле између званичних симболичких књига и оних последњих резултата до којих је путем еволуције дошла енглеска богословска мисао у последње време. О ранијим симболичким споменицима, који су претходили садањим симболичким књигама, ми смо говорили у другом одељку овога рада. Што се тиче новијих резултата у области религијске мисли енглеских богослова, то нарочиту вредност имају оне изјаве и констатације енглеских богослова и претставника Енглеске цркве, које стоје у вези са унионистичким покретом у тој цркви, а које се налазе у одлукама Ламбетских конференција из 1920 и 1930 године и у одлукама „Заједничке научне комисије за односе англиканских и православних цркава.“

¹ С. Большаковъ, *op. cit.*, № 8, стр. 91.

При стварању енглеског вероучења енглески реформатори имали су циљ не само да отстране религиозну поцепаност у Енглеској цркви, него и да створе такву формулу која би обухватила учење свих грана протестантизма. Ради остварења тог циља реформатори су се служили, поред својих старих исповедања, и страним. Отуда је за разумевање појединих чланова енглеског вероучења неопходно потребно да у извесним случајевима правимо упоређење тих чланова с паралелним местима симболичких исповедања других конфесија.

Служећи се старим домаћим и страним исповедањима, творци енглеског исповедања не само да су позајмљивали из њих дух и садржину — одбацујући и обилазећи све што није имало практичног значаја и што би могло да проузрокује борбу појединих странака — него су шта више позајмљивали спољашњу форму, стил и фразеологију. Да би нашли средњу линију, творци енглеских симболичких књига, помоћу двоностраности и растегљивости, избегавајући тачне дефиниције појединих тачака вероучења, давали су широки простор за кретање мисли у разним правцима. Оно што се није могло постићи помоћу стилистичких средстава једног језика, то се постизавало издањем чланова на два језика, при чему су се оба издања (и латинско и енглеско), и поред разлика у одређивању многих тачака вероучења, сматрала подједнако ауторитативним. Стога је крајње неопходно при анализи чланова обратити пажњу не само на садржину, него и на форму језик, стил и фразеологију, да би се открио прави смисао и садржина сваког појединог члана.

Из изложеног следује да је за проучавање енглеског вероучења најподеснији историјско-упоредно-критички метод.

При анализи чланова ми смо се служили латинским текстом, који наводи А. Рождественски у своме делу „Симболическія и богослужебныя книги англиканској цркви“, и енглеским, који се у Church of England стално и до данас штампа на крају „Књиге општих молитава“ („The Book of Common Prayer“) као њен обавезни додатак. Текст на српскохрватском језику наводи се из превода д-ра Душана Јакшића, штампаног у Веснику српске цркве у X—XII свесци за 1928 годину.

Ф. Рајевски

(Наставиће се)